

Rocznik Tatarów Polskich

seria 2

Czasopismo naukowe i literacko-społeczne poświęcone historii,
kulturze oraz terażniejszości Tatarów w Polsce i Europie
Środkowo-Wschodniej

Tom I (XV)

Muzułmański Związek Religijny w RP
Najwyższe Kolegium Muzułmańskie

2014 (1435/36)

TABLE OF CONTENTS

Word from the Publisher	9
Word from the Editor	10
I. Articles and discourses.....	11
1. Selim Chazbijewicz: <i>Tatars in Imperial Russian Army at the turn of the 19th and 20th centuries and during World War I</i>	11
2. Norbert Boratyn: <i>Empire of Manchukuo (1932-1945). Continuation of Manchurian dynasty Qing</i>	22
3. Selim Chazbijewicz: <i>Jewish republic in Crimea</i>	106
4. Wojciech Wendland: <i>Be like Wernyhora. Ditty about Sadyk Pasha, Poland, Cossacks and Tatars</i>	117
II. Tatars in Eastern Europe.....	135
5. Swietlana Czerwonaja: <i>Mosque in modern architecture, urbanism and politics of countries of post-soviet Eurasian area</i>	135
6. Эльвис Османов: <i>Мечеть «Тахталы-Джами» в Бахчисарае (Russian version)</i>	151
7. Elvis Osmanov: <i>Tahtali-Jami Mosque in Bakhchysarai (Polish translation)</i>	155
III. Archive of The Polish Tatars Yearbook.....	161
8. Selim Chazbijewicz: <i>Leon Najman Mirza Kryczyński</i>	161
9. Leon Kryczyński: <i>The Lostai Estate (1600-1789)</i>	166
IV. Reviews.....	191
10. Musa Czachorowski: <i>Tatar topics in literature 2004-2014</i>	191
11. Rafal Berger: <i>About Konopackis in literature</i>	202
V. Literary part	209
12. Sulejman Mucharski: <i>Baku, fight and love</i>	209
13. Jan Sobolewski: <i>Father</i>	230
14. Bekir Czobanzade: <i>Poems</i>	242
VI. Varia.....	247
15. Musa Czachorowski: <i>The religious society of Polish-Lithuanian Tatars in USA</i>	247
16. <i>Constitution of the Moslem Mosque, Inc. (English version)</i>	253
17. <i>Constitution of the Moslem Mosque, Inc. (Polish translation)</i>	264
18. <i>Amendments and additions to the Constitution of Moslem Mosque, Inc. (English version)</i>	275
19. <i>Amendments and additions to the Constitution of Moslem Mosque, Inc. (Polish translation)</i>	282
Notes on the Authors.....	292

ЭЛЬВИС ОСМАНОВ

МЕЧЕТЬ «ТАХТАЛЫ-ДЖАМИ» В БАХЧИСАРАЕ

Бахчисарай – один из старейших городов и столица некогда могущественного Крымского ханства, был основан в первой четверти XVI в. Поэтому, справедливо будет предположить, что появление первых сооружений, также происходило в это время. Естественно средневековая архитектура наложила свой отпечаток на планировку города, которая по-своему является уникальной. Для средневековой планировочной основы города характерным является органичное сочетание градостроительных комплексов с природным началом. Кварталы с их дворами, улицы, площади, набережная, парки, сады органично связаны с природными ландшафтами поймы реки Чурук-Су («Гнилая вода») и косогоров на склонах долины. Впечатление беспорядка, хаотичности, скученности, которая удивляла путешественников, умело вписывалась в рельеф горной местности.

Легендарный Бахчисарай вобрал в себя целый ряд исторических памятников, среди которых особое место занимают культовые сооружения мусульман – мечети. Минареты, купола мечетей определяли архитектурную форму этих сооружений, характер восточного города, его лицо. Мечети, которые сохранились и изображенные на фотографиях начала XX столетия не имеют куполов; они покрыты низкими скатными крышами со скатами треугольной формы (некоторые исследователи называют такие крыши шатровыми). Более ранние изображения мечетей показаны как со скатными крышами, так и со сферическими сводами, банями.

Мечети Крыма разделяются на два типа: купольные и базиличные. В истории искусства ислама существует положение, что древнейшей формой является базилика с деревянным покрытием, и появление сводчатых мечетей относят лишь к XIV в.

В каждом квартале (маалле) располагался целый комплекс построек: мечеть, медресе, хан (постоялый двор) и кладбище. Часто

название прихода давали по названию мечети, например кварталы Тахталы-Джами, Арслан-Ага. Янгъан-Джами и др. Турецкий путешественник Эвлия Челеби писал о квартальных мечетях, «самые лучшие из которых – мечеть Февья и мечеть Сефер Гази, что перед дворцом Сефер Гази-аги...» [5, с.48]

Исследования указывают на то, что банные мечети – классические турецкие, прообразом которых была Ая-София, датируются XVI-XVII вв. Сохранявшиеся молитвенные дома Бахчисарая, кроме возможно Малой мечети относятся к XVIII в. Их бани могли быть разрушены и позднее закрыты скатными крышами или их просто спрятали под такими крышами; необходимо исследование каждой конкретной мечети. Возможно, мечеть с плоским перекрытием и скатной крышей характерна для рядовых – цеховых общинных мечетей, из-за того, что сферические своды – довольно сложные в исполнении архитектурные формы, которую использовали лишь для перекрытия отдельных каменных мечетей.

В середине XVII столетия в Бахчисарае существовало 24 мечети, в 80 гг. XVIII в. – 36. На сегодняшний день сохранились восемь мечетей, из них по прямому назначению используются – четыре: Биюк Хан-Джами, Тахталы-Джами, Молла-Мустафа и Орта-Джами. Остальным молитвенным домам еще не возвращена культовая значимость.

В маалле Осман-Ага на современной улице Гаспринского, 7 в рядовой, довольно тесной застройке города, зрительно воспринимающейся только при ближних подходах, находится мечеть Тахталы-Джами, построенная дочерью Хаджи-Селим Герай хана Бек-Султан-ханум в 1704 г.

Предполагается, что первоначально часть мечети или все здание было из дерева, отсюда и название в переводе означающее «деревянная мечеть», одна из немногих почти полностью сохранившаяся. Поэтому этот квартал часто называли Тахталы-Джами. В плане одноэтажное здание простой прямоугольной формы с высокой цокольной частью, увеличивающейся на юг в сторону поймы р. Чурук-су. Минарет и каменный михраб памятника находятся на основной продольной композиционной оси здания. Вход в минарет организован изнутри здания через узкий проем с килевидной аркой. Винтовая лестница из 54 каменных ступеней внутри минарета ведет на балкончик – жерфе. Парапет балкона минарета украшен резьбой по дереву. Само здание сложено из тесаных блоков правильной формы. На западном и южном фасадах выявлен один ярус, состоящий из ряда полуциркульных оконных проемов. На восточном фасаде окна прямоугольной формы и расположены под потолком. Северный

фасад мечети претерпел изменения в начале XX века – дверной проем был заменен и расширен.

Со стороны улицы к зданию примыкает широкий навес, опирающийся на мощную деревянную четырехгранную колонну. Под ним в подпорной стене находится фонтан, к которому ведет ряд каменных ступеней. С северо-восточной стороны находится каменный портал, выполненный из тесаных блоков известняка, ведущий на соседний земельный участок, где находился жилой дом, снесенный в 1983 году, который вероятно функционально был связан с мечетью [4, л. 2-4].

В некоторых архивных документах упоминается ее название как мечеть Осман-Ага, по названию прихода в котором она располагалась. В 1885 г. мечеть перестраивалась прихожанами без разрешения Губернского начальства, поэтому подробности неизвестны. Вакуф мечети в конце XIX в. составлял 180 руб./год, которые находились в ведении бахчисарайского мещанина Шеир Амета Шеир Сулейман-Оглу отправлявшего богослужение. [1, л. 16]

В 1913 г. прихожанами квартала Осман-Ага в Строительное отделение Губернского Правления был направлен проект на ремонт мечети «Тахталы-Джами». При рассмотрении в Строительном Отделении представленных документов, оказалось, что проект в техническом отношении был составлен удовлетворительно, а исчисленная по смете сумма в 1316 руб. 42 коп. не превышала стоимости указанных работ. Проект был утвержден и выслан на имя имама Сеит-Асан Мустафа Эфенди 29 июля 1913 г., с условием, чтобы после окончания ремонта здания он уведомил Строительное Отделение для освидетельствования и удостоверения в правильности и безопасности его для посещения молящимися. [2, л. 40].

Председатель Таврической Ученой Архивной Комиссии (ТУАК) – А.И. Маркевич, узнав о ремонте Тахталы-Джами в 1914 г. осмотрел ее. Он обнаружил, что каменный пол мечети был заменен деревянным, окна и входные двери увеличены в размере с приданием им полуциркульного завершения, а арка, находящаяся над дверью с двумя большими рельефными и четырьмя малыми розетками, выкрашенными голубой краской, вынута и вставлена в обочину входного крыльца в мечеть. [3, с. 253].

Мечеть действовала до 1923 г., после закрытия использовалась как хозяйственное помещение. В октябре 1981 г. в результате осмотра были выявлены вертикальные трещины в цоколе северной части здания, а также в стенах над проемами. Крыша и деревянное перекрытие мечети почти полностью обрушились. Оставшаяся часть

деревянных висячих стропил находилась в аварийном состоянии и удерживалась от обрушения весьма сомнительными подпорками. В том же году был разработан проект реставрации мечети «Тахталы-Джами». Цокольная и внутренняя поверхность стен была очищена от штукатурки, выявленные при этом вывалы кладки стен, были заложены. Объем работ по благоустройству территории включал в себя снос хозяйственных помещений примыкающих к мечети. После реставрации мечети было организовано длительное наблюдение за деформациями здания [4, л. 3-7]

К 1989 г. мечеть была отреставрирована и передана Мусульманской общине Крыма. В целом здание характеризуется строгостью и простотой архитектурных форм. Единственно, перед входом в мечеть стоит электрический столб, который загромождает фасад мечети, попадает в кадр при фотографировании гостями города, мешает обзору при изображении живописных окрестностей местными художниками, мешает при входе в мечеть, и делает очень непривлекательным 310-летний исторический памятник.

На современном этапе «Тахталы-Джами» является действующей пятивременной мечетью, где мусульмане проводят богослужение.

Эльвис Османов

Список литературы

- ГАРК, Ф. 27, Оп. 1, Д. 8314. Список существующим мечетям в Симферопольском уезде Таврической губернии в 1889 г., 268 л.
- ГАРК, Ф. 27, Оп. 13, Д. 4704. Татарское училище-пансионат Орта-Медресе в Бахчисарае в 1913 г., 153 л.
- Маркевич А.И. Мечети Ешиль-Джами и Тахталы-Джами в Бахчисарае // ИТУАК. - 1915. - №52. - 263 с.
- Методическое обоснование проекта реставрации мечети Тахталы-Джами / Научный архив БИКЗ. - 1981. - 7 л.
- Челеби Э. Книга путешествия. Крым и сопредельные области. (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века) / пер. Е. В. Бахревского. - Симферополь: Доля, 2008. - 272 с.

ELWIS OSMANOW

MECZET TACHTAŁY-DŻAMI W BACHCZYSARAJU

Bachczysaraj, to dawna stolica i jedno z najstarszych miast potężnego niegdyś Chanatu Krymskiego, założone w pierwszej ćwierci XVI wieku. Można więc założyć, że pojawienie się pierwszych zabudowań pochodzi z tego właśnie okresu. Średniowieczne założenia rozplanowania miasta cechują się organicznym połączeniem kompleksów miejskich z naturalnym otoczeniem. Dzielnice [kwartały] z ich podwórkami, ulice, place, nabrzeża, parki i sady swoim położeniem wpisują się w krajobraz rozlewiska rzeki Czuruk-Su (Zgniła Woda) i wzniesienia na stokach doliny. Poczucie nieporządku, chaotyczności i zatłoczenia, które tak zadziwiała podróżników, doskonale wkomponowuje się w strukturę górskiej miejscowości.

Meczet Tachtały Dżami:
widok na minaret

Legendarny Bachczysaraj zawiera wiele zabytków historycznych, wśród których szczególne znaczenie mają miejsca kultu muzułmańskiego – meczety. Minarety i kopuły meczetów określone typowymi dla takich obiektów formami architektonicznymi, tworzą orientalne oblicze miasta. Jednakże meczety, które się zachowały i zostały sfotografowane na

Meczet Tachtały Dzami: widok na wejście

początku XX wieku, nie mają kopuł. Pokryte są niskimi dachami połaciowymi o trójkątnych połaciach (nazywanymi czasem dachami namiotowymi). Wcześniejsze wizerunki meczetów przedstawiają zarówno dachy połaciowe, jak i ze sklepieniami kulistymi – baniastymi.

Krymskie meczety dzielą się na dwa typy: kopulaste i bazylikowe. W historii sztuki islamu panuje przekonanie, że starszą formą jest bazylika z drewnianym pokryciem, a meczety sklepieniowe pojawiły się dopiero do XIV wieku. Każdy kwartał miejski (*maalle*) zawierał w sobie cały kompleks zabudowań: meczet, medresę, chan (zajazd) i cmentarz. Często brały one nazwy od meczetów, na przykład kwartały Tachtały-Dzami, Arslan-Aga, Jangan-Dzami i inne. Turecki podróżnik Ewlija Czelebi pisał o miejskich meczetach: „z których najświetniejsze – meczet Fiewja i meczet Sefer Gazi, który przed pałacem Sefer Gazi-agi...”¹

Badania wskazują na to, że meczety kopulaste – klasyczne tureckie, których prototypem była Hagia Sofia, datować można na XVI–XVII stulecie. Zachowane bachczysarajskie domy modlitewne, oprócz najprawdopodobniej Małego Meczetu, pochodzą z wieku XVIII. Ich kopuły mogły być zniszczone, a później zakryte dachami połaciowymi lub też pod nimi schowane: należałoby sprawdzić każdy konkretny meczet. Być może

¹ Ewlija Czelebi. *Księga podróży. Krym i rejony graniczne*. (Wyciągi z pracy tureckiego podróżnika XVII wieku). W przekładzie E. W. Bachreńskiego, Symferopol 2008, s. 48.

płaskie pokrycie i dachy połaciowe były charakterystyczne dla zwykłych – gminnych meczetów, a sklepienia kuliste, jako bardziej skomplikowane w wykonaniu formy architektonicznej, stosowano w odrębnych kamiennych meczetach.

W połowie XVII wieku w Bachczysaraju istniały 24 meczety, w latach 80. XVIII wieku – 36. Do dziś zachowało się osiem, z których użytkowane zgodnie z przeznaczeniem są tylko cztery: Bijuk Chan-Dżami, Tachtały-Dżami, Moła-Mustafa i Orta-Dżami. Pozostałym domom modlitwy nie przywrócono jeszcze ich znaczenia kultowego. W *maalle* Osman-Aga na dzisiejszej ulicy Gasprinskiego 7, ukryty przed wzrokiem ciekawskich w ciasnej miejskiej zabudowie, znajduje się meczet Tachtały-Dżami, ufundowany w roku 1704 przez Bek-Sułtan-chanum, córkę chana Chadżi-Selima Gireja.

Meczet Tachtały Dżami

Prawdopodobnie początkowo część meczetu lub nawet cały budynek wykonany był z drewna, skąd jego nazwa oznaczająca „drewniany meczet”. Jest jednym z nielicznych niemal całkowicie zachowanych. Od niego cały kwartał nazywano często Tachtały-Dżami. Plan przedstawia parterowy budynek o kształcie prostokąta, niższy od strony ulicy, a opuszczający się na południu w kierunku rzeki Czuruk-Su. Szesnastoboczny minaret i kamienny mihrab znajdują się na głównej wzdłużnej osi budynku. Wejście do minaretu prowadzi od wewnątrz budynku przez

wąskie przejście zwieńczone łukiem w osli grzbiet. W minarecie spiralne schody składające się z 54 kamiennych stopni wiodą na balkonik – *zerfe*, ozdobiony dookoła płaskorzeźbami. Cały budynek wykonany został z ociosanych kamiennych bloków o regularnym kształcie. Na zachodniej i południowej fasadzie widnieje rząd okien półokrągłych, zaś na wschodniej – prostokątne, umieszczone pod sklepieniem. Fasada północna była przebudowana na początku XX wieku, gdy wejście zmieniono i rozszerzono.

Od strony ulicy dach wychodzi daleko poza ścianę budynku i wspiera się na czworokątnej drewnianej kolumnie, tworząc osłonę tarasu i dziedzińca dla osób przybywających do meczetu. Prowadzą do niego dwuskrzydłowe drewniane drzwi z szerokim kamiennym progiem. Po stronie przeciwnej, na ścianie oporowej ulicy, znajduje się fontanna, do której schodzi się po dwóch kamiennych stopniach. W ścianie północno-wschodniej umiejscowiony jest portal, wykonany z ociosanych bloków wapienia, osłaniany metalową kratą. Nad nim widnieje półokrągły otwór, również chroniony kratą. Przez portal przejść można na sąsiedni plac, gdzie stał dom mieszkalny, rozebrany w roku 1983, prawdopodobnie funkcjonalnie związany z meczetem². Całość położona jest poniżej poziomu ulicy.

W niektórych dokumentach archiwalnych meczet ten nazywany jest Osman-Aga, od nazwy kwartału, w którym się znajduje. W roku 1885 meczet został przebudowany przez samych parafian bez zezwolenia władz guberni, dlatego nie są znane szczegóły tych działań. *Wakuf* meczetu pod koniec XIX wieku wynosił 180 rubli rocznie, którymi zarządzał bachczysarajski mieszczanin – Szeir Amet Szejr Sulejman-Ogłu, sprawujący w meczecie posługę religijną³.

W roku 1913 parafianie *maalle* Osman-Aga złożyli do Wydziału Budownictwa Zarządu Gubernialnego projekt remontu meczetu Tachtały-Dżami. Tam, podczas analizy dostarczonych dokumentów, stwierdzono, że projekt odpowiada wymaganiom technicznym, a przewidziana w kosztorysie suma 1316 rubli 42 kopiejek nie przekracza wartości wykazanych prac. 29 lipca 1913 roku projekt został zatwierdzony i wysłany na ręce imama Seit-Asana Mustafy Efendiego z zastrzeżeniem, aby po zakończeniu remontu budynku powiadomił Wydział Budownictwa w celu sprawdzenia i poświadczenia jego prawidłowości oraz bezpieczeństwa dla przybywających doń wiernych⁴.

² *Metodyczne uzasadnienie projektu restauracji meczetu Tachtały-Dżami*. Archiwum naukowe BRHN 1981, s. 7.

³ APRK, Fond 27, Op. 1, teczka 8314. *Spis istniejących meczetów Symferopolskiego ujezdu Taurydzkiej guberni w 1889 r.*, s. 268.

⁴ APRK, Fond 27, Op. 13, teczka 4704. *Tatarska szkoła zawodowa – internat Orta-Medresa w Bachczysaraju w 1913 r.*, s.153.

W roku 1914 meczet Tachtały-Dżami odwiedził przewodniczący Taurydzkiej Naukowej Komisji Archiwalnej (TNKA) A. I. Markiewicz, aby zbadać efekty remontu. Stwierdził, że kamienna podłoga została zastąpiona drewnianą, okna oraz drzwi nie tylko poszerzono, ale przydano im półokrągłe zwieńczenia, zaś znajdujący się nad drzwiami łuk z dwoma dużymi reliefami i czterema małymi rozetkami, pomalowanymi na błękitno, został usunięty i umocowany na bocznej ścianie przedsionka meczetu⁵.

Meczet użytkowany był zgodnie z przeznaczeniem do roku 1923, po czym funkcjonował jako pomieszczenie gospodarcze. W październiku 1983 roku podczas kontroli zauważono pionowe pęknięcia w piwnicy północnej części budynku, a także na ścianach przy otworach okiennych. Prawie całkowitemu zniszczeniu uległ dach oraz drewniane poszycie. Pozostała część więźby była w bardzo złym stanie i utrzymywała się tylko dzięki niepewnym podpórkom. W tymże roku opracowano projekt restauracji meczetu Tachtały-Dżami. Oczyszczono zewnętrzne i wewnętrzne powierzchnie ścian z tynku, a wprawiono przy tym odnalezione fragmenty kamieniarki. Wyburzono przylegające do meczetu pomieszczenia gospodarcze. Po zakończeniu remontu, zorganizowano długotrwałą obserwację deformacji budynku⁶.

W roku 1989 meczet został odrestaurowany i przekazany muzułmańskiej społeczności Krymu. Charakterystycznymi cechami budynku są oszczędność i prostota form architektonicznych. Jedynym mankamentem pozostaje stojący naprzeciwko wejścia obrzydliwy słup trójfazowy elektrycznej, która zasłania fasadę meczetu, wchodzi w kadr podczas fotografowania przez gości miasta i przeszkadza miejscowym artystom w ukazywaniu malowniczego uroku okolicy. Niszczy również atrakcyjność tego 310-letniego pomnika historii.

Obecnie Tachtały-Dżami jest funkcjonującym meczetem, w którym muzułmanie odprawiają w piątki swoje ceremonie religijne.

Elwis Osmanow

*(Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: Daniel Czachorowski)
Fot. Krzysztof Mucharski*

⁵ A. I. Markiewicz. *Meczet Eszil-Dżami i Tachtały-Dżami w Bachczysaraju*. TNKA 1915, № 52, s. 263.

⁶ *Metodyczne uzasadnienie projektu restauracji meczetu Tachtały-Dżami*. Archiwum naukowe BRHN 1981, s. 7.

Bibliografia:

1. APRK (Archiwum Państwowe Republiki Krym), Fond (zespół) 27, Op. 1,teczka 8314. *Spis istniejących meczetów Symferopolskiego ujezdu Taurydzkiej guberni w 1889 r.*, 268 s.
2. APRK, Fond 27, Op. 13,teczka 4704. *Tatarska szkoła zawodowa – internat Orta-Medresa w Bachczysaraju w 1913 r.*, 153 s.
3. A. I. Markiewicz. *Meczety Eszil-Dżami i Tachtaty-Dżami w Bachczysaraju*. TNKA. – 1915. № 52. – 263 s.
4. *Metodyczne uzasadnienie projektu restauracji meczetu Tachtaty-Dżami*. Archiwum naukowe BRHN – 1981. – 7 s.
5. Ewlija Czelebi. *Księga podróży. Krym i rejony graniczne*. (Wyciągi z pracy tureckiego podróżnika XVII wieku). W przekładzie E. W. Bachrewskiego, Symferopol, 2008.